

*Јелена Миљковић-Матић**
Институт за политичке студије, Београд

ПРОБЛЕМ НАЦИОНАЛНЕ НАУКЕ: ОДРЕЂЕЊЕ ЕТНОЛОГИЈЕ И ЕТНОСА КОД МИЛЕНКА С. ФИЛИПОВИЋА**

Сажетак

Миленко С. Филиповић је истакнути српски етнолог, који је радио током прве половине 20. века, покушавајући да осавремени своју науку преиспитивањем њених задатака и основних појмова, као што је насловни појам етноса. Овај познати српски етнолог је допринео покретању националне науке са застарелих позиција у правцу бољег разумевања и развоја етнологије као научне дисциплине.

Кључне речи: Српска етнологија; Наука о народу; Етнос; Етнологија; Миленко С. Филиповић.

Етнолог Миленко С. Филиповић (1902-1969) је имао веома дуг радни период живота, укупног распона од четрдесет и пет година, укључујући ту и пензионерске године током којих није престао да се активно бави науком, до краја живота. За све то време су се његови ставови, нормално, развијали, али се не мењајући толико колико су се мењале ствари око њега. Од 1924. године, када је објавио свој први научни рад, па до 1969. када се упокојио, отприлике на средини стоји период Другог светског рата, који представља кратку паузу у Филиповићевој радној биографији, време када није био научно активан. То је, такође, време у коме се десила изузетно велика етничка промена: Југославија, која се окупила око српске политичке, војне, културне и историјске величне и снаге, претво-

* Истраживач-сарадник, Институт за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

рила се, након рата, у комунистички агломерат „народа и народности“ са јаком антисрпском оријентацијом. А Миленко Филиповић је, као и многи други људи, нарочито интелектуалци, морао бити затечен таквим преокретом. Етнологија каквом се он бавио, наука о народу, национална наука, у чијем се центру налазио српски и југословенски патриотизам и уопште човекољубље, која је бринула за напредак нације а нарочито непросвећених друштвених слојева као национална етнологија, али и за везе са другим народима и општу добробит као општа етнологија, преко ноћи је деградирана на немаштовиту технику препознавања културних атавизама из неке измишљене праисторије, којом треба доказати схематичну телеологију што води ка диктатури пролетаријата. Овај се сукоб између две концепције етнологије и политичких идеологија које иза њих стоје поприлично одразио у дискусији коју је Миленко Филиповић имао са марксистичким колегом Шпиром Кулишићем у неколико бројева сарајевског часописа Преглед средином 1950-их година. Њихову расправу је етнолог Гордана Горуновић сагледала као сукоб два теоријска правца у етнологији, али је наговестила да се у њиховим ставовима одсликава много дубља и обухватнија стварност.¹⁾ У сваком случају, у тих пар текстова је Миленко Филиповић дао највише својих ставова о самој етнологији, ставова који у историји наше науке о народу стоје на размеђи два раздобља. Једно представља класична етнологија као национална наука, а друго нека нова етнологија, која није патриотска „наука о народу“²⁾ а која је првобитно покушано да буде историјско-материјалистичка у време када је на Западу еволуционизам био одавно превазиђен, а затим је уследила њена антропологизација која јој је потпуно променила карактер.³⁾ У свему томе, Миленко Филиповић је, током владавине марксизма и паралелно са њом, успео да стару парадигму модернизује до њених максималних могућности унапређивања пре него што етнологија прекорачи у скроз нов приступ чињеницама, што је учинила 1970-их година, непосредно након његовог одласка из овог света.

1) Gordana Gorunović, „Pseudomarksizam i protofunkcionalizam u srpskoj etnologiji: Kulišić vs. Filipović“, *Етноантрополошки проблеми*, н.с. год. 1, св. 2, 2006.

2) Aleksandar A. Miljković, „O Sretenu Vukosavljeviću kao sociologu našeg sela“, *Sociološki pregled*, br. 1, god. IX, Beograd, 1975.

3) Иван Ковачевић, „Из етнологије у антропологију“, у Иван Ковачевић, *Традиција модерног : Прилози историји савремене антропологије*, Етнолошка библиотека, књ. 20, Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета Универзитета у Београду и Српски генеалогски центар, Београд 2006.

Први рад у том низу надмудривања, којим је започело непријатељство између дотадашњих уважених колега и чак пријатеља, Миленка Филиповића и Шпира Кулишића, јесте Филиповићев текст „Етнолошки (етнографски) рад у Босни и Херцеговини“.⁴⁾ Не изгледа да је он тај рад писао са изазивачким намерама, као провакацију, него заиста као преглед дотадашњег стручног и научног рада у Босни и Херцеговини. Филиповић је приказао дотадашњу ситуацију из наслова, оценио је и предложио неке идеје за унапређење етнологије у овој југословенској републици. У целом првом одељку Филиповић излаже мишљење о некадашњем неповољном политичком амбијенту за науку о народу у Босни и Херцеговини који изједначава са професионалном мањкавошћу. Он недвосмислено каже да „регионално-етнолошка проучавања редовно имају нужно и извесна национална обележја и као последицу национално буђење и афирмацију“,⁵⁾ чиме је показао да је у потпуности свестан друштвене одговорности коју етнолог има, као неко ко у већој или мањој мери утиче на токове националне свести људи чији културни живот проучава. Филиповић даље каже да је руководство сарајевског Земаљског музеја у време аустроугарске владавине над Босном и Херцеговином „затварало очи пред националном и етничком стварношћу у Босни“ и да су то углавном били „окупаторски службеници“ којима није било у интересу да кроз музејске збирке прикажу чињенично етничко стање.⁶⁾ Том политичком пристрасношћу су се огрешили не само о истину него и о професију, о начело научног поштења и објективности. Иако Миленко Филиповић није даље развијао ову тему, лако одавде можемо закључити да је политику засновану на етничком начелу видео као природну последицу заједништва одређене популације, заједништва које се остварује кроз географску, историјску и културну блискост. А ту и етнолошка проучавања имају своју улогу, у формулисању и препознавању симбола те блискости и етничких атрибута.

Миленко Филиповић само констатује ангажовано место етнологије у историјском животу друштва, без да улази у анализу или вредновање њене улоге. Он је, како се чини, доста јасно видео како стоји ствар са етнологијом, али је просто прихватио да је то историјски тако постало и да етнологија има своје место у дру-

4) Milenko Filipović, „Etnološki (etnografski) rad u Bosni i Hercegovini“, *Pregled – časopis za društvena pitanja*, 10, Sarajevo, oktobar, god. VII, knj. II, 1955.

5) Исто, 211.

6) На истом месту.

штву, као и свака наука, уосталом, само ова мало више уплетена у друштвени живот. Оваквим је односом према чињеницама показао управо максималну научну непристрасност у околностима у којима је једноставно немогуће избећи међусобну уплетеност научних и ширих друштвених ставова. Филиповић је иначе проносио кроз читаву своју научну делатност изузетну објективност и поштење, кад је излагао чињенице о различитим етничким групама, пореклу становништва или културних елемената, који ни из далека не иду сви у прилог Срба нити Југословена и без да је икада дао да се наслутити било какав његов емотиван однос према било којој чињеници која је као патриоти могла и да му се не допада. Краће речено, иако је етнологија утопљена у политичку стварност и Миленко Филиповић је тога у приличној мери свестан, ни једног тренутка није наговестио да би се тиме требало окористити у било ком правцу, нити уопште интервенисати на томе. Напротив, стиче се утисак да се трудио управо супротно - да ослободи етнологију политичког притиска не би ли она била заиста научан приступ чињеницама које се тичу етноса, народа, културе - као што се борио већ са интуитивном природом самих ових великих, тешких и значајаних појмовних конструкција око којих се етнологија уобличила. Он и пише да је тек недавно етнологија постала права наука, која је „по традицији и потреби“ дуже функционисала као „национално-патриотски посао“ сакупљања умотворна и описивања обичаја.⁷⁾ Овим је Миленко Филиповић померио у много дубљу перспективу тачку посматрања етнологије у њеној ангажованости. У односу на потребу коју је испуњавала као национално-патриотски посао, на задатку подизања националне свести кроз дивљење умотворинама и обичајима, сада су њени циљеви и другачији и бројнији, префињенији и обухватнији, са прилагођеним техникама и методима. Како се променила политичка стварност тако се мењала и етнологија, па је уместо приоритетног подржавања етногенетских и државотворних напора, чиме се бавила током 19. века, предузела да детаљно упозна и мапира становништво, тј. да га класификује по одређеним критеријима и да га атако структурише. Ако је овај циљ имао неку друштвену употребљивост онда је то, с обзиром на Филиповићеву заинтересованост за упоредна проучавања, једино могло бити стварање мреже пријатељских етничких група под окриљем националних етнологија, односно опште етнологије која утврђује њихове културне сродности и везе.

7) Исто, 213.

Да је етнологија као друштвено ангажована наука имала да послужи племенитим, хуманистичким циљевима у Филиповићевом програму, а не дневнополитичким, види се и из другог дела споменутог његовог рада „Етнолошки (етнографски) рад у Босни и Херцеговини“. Ту Миленко Филиповић излаже којим све задацима досадашњи резултати етнолошког рада у Босни и Херцеговини нису успели да одговоре, јер су недовољно подробни и потпуни, као и нека насумична набрајања на чему би све ту још могло да се поради. Из свега се види Филиповићева идеја о широкој друштвеној употребљивости резултата етнолошког рада, која би допринела сваковрсном унапређењу живота људи. Тако се он жали како „нисмо на пример у могућности да дамо чак ни преглед народних ношњи или народне уметности“, који се релативно лако формално дефинишу и набављају на терену, а за којима жуде и страни научници и туризам и филмска индустрија и омладинска мода и установе за примењену уметност. „Поред тога“, пише он даље, „потребне су нам студије како о појединим крајевима и њиховим проблемима тако и о појединим појавама или комплексима из народног живота неке етничке групе или уопште на већем пространству.“ То је само у националним границама - да се упозна свој народ, његов живот, проблеми који ту постоје и да се искористе предности. На општем плану, каже даље, „сложеније појаве су толико занемарене да за дуже времена нећемо моћи успешно решавати проблеме од већег и ширег значаја, као што су на пример постанак појединих етничких група, симбиоза разних етничких или народних група у истом пределу или чак и истим насељима, са појавама које одатле проистичу, порекло појединих црта или елемената у култури и етничким особинама“.⁸⁾ Ово све спада, сходно спецификацији науке коју је Миленко Филиповић усвојио још на почетку каријере, у општу етнологију, која се бави развојем етноса или народа, али и међусобним додирима и утицајима оних који не деле једну етничку свест – речју, у „проблеми од већег и ширег значаја“ него што су они моноетнички или унутарнационални. Ово је складно са тврдњом коју је који ред касније изнео, а коју можемо сматрати Филиповићевом дефиницијом етнологије: да је савремена етнологија све мање наука о патријархалним групама и егзотичним елементима а „све више и више наука о народном животу свих народа“.⁹⁾ Овде он, наравно, под животом подразумева процес сталног трансформисања, моди-

8) Исто, 213.

9) Исто, 214.

фиковања и прилагођавања а не статични скуп окошталих обичаја, као што је то често и наговештавао. Етнологија снима живот народа и ставља податке на располагање разним потребама науке, друштва, те нације и, по логици ствари, човечанства; ангажованост етнологије какву види Миленко Филиповић није и не може бити више у формирању нације и њене државе, пошто је тај посао завршен, него у њеној улози инструмента напретка друштва, од најмањих јединице групног идентитета као најситнијих елемената етноса па до човечанства. „То је и таква је права етнологија: наука која се бави свим народима на Свету“.¹⁰⁾ Она је, као друштвени фактор, у функцији бољег живота људи у свим нацијама па, тако, омогућава и бољи свет за свакога. Миленко Филиповић не испитује исправност историјских чињеница, као што је настанак етничких или националних идентитета, већ их прихвата као датости и очекује да њихово проучавање допринесе да људи живе квалитетније, како у физичком тако и у духовном погледу. Он говори о просвећивању, али и о обиљу „других проблема при чијем је решавању потребна помоћ етнологије“, као што је подизање животног стандарда, унапређење здравља, али и васпитање на занатима и вештинама, затим њихово искоришћавање у производњи, расветљавање историјских проблема какви су, на пример, босанска црква или познавање јужнословенске старине, етничких процеса у прошлости и данас и многих других.¹¹⁾

Филиповићево одређење етнологије, односно промена у њеном друштвеном значењу, стоји у тесној узајмној вези са одређењем појма етноса. Миленко Филиповић насловни појам етнологије, етнос, није одредио прецизном формулом, како се од појмова очекује да изгледају у егзактним наукама, него онако како је нормално да један појам изгледа у хуманистичкој истраживачкој области. Ни појам историје нити појмови друштва или културе, на пример, нису нимало прецизни, као што не постоје ни беспрекорно дефинисани теоријско-методолошки приступи историјским и друштвеним појавама који омогућују сваком истраживачу да утврди исте ствари гледањем из истог угла - па то све није препрека за истраживање ових поља стварности. Миленко Филиповић је етнос покушао да дефинише пред крај живота, у књизи *Теорија етноса* која је остала недовршена и необјављена и чији нам садржај, зато,

10) Milenko Filipović, „Savremena etnologija ili etnografija. Osvrt na članak Š. Kulišića: 'Antiistorizam funkcionalne škole u etnologiji'“, *Pregled – časopis za društvena pitanja*, 3-4, Sarajevo, mart-april, god. VIII, knj. I, 1956, 148.

11) Milenko Filipović, „Etnološki (etnografski) rad u Bosni i Hercegovini“, 214.-215.

није познат.¹²⁾ На основу онога што се може закључити из успутних натукница о етносу које је дао у својим радовима о другим темама, док се још није био упустио у његово озбиљно дефинисање, видимо да Филиповићев појам етноса доводи науку и друштвену стварност у динамички међусобни однос, где једна другој и претходе и следе у стварању реалности. Притом се мимоилазе дневно-политичке и идеолошке конотације које је овај појам наследио из прошлости, док је служио у сврхе уобличавања националне државе, већ се теоријски ослонац налази у хуманизму а мера уплитања науке у друштвени ток одређује поштовањем историјске спонтаности. Овде одлично служе речи Николаја Берђајева „Служење народу је истовремено стваралачка изградња народа“, као подршка и илустрација тумачењу појма етноса које реконструишемо у делу Миленка Филиповића.¹³⁾

Једначећи међусобно појмове етничке групе, културе и психичког типа,¹⁴⁾ Миленко Филиповић је обухватио све моменте који су битни за одређење етноса на данас општеприхваћен конструктивистички начин, од ког га је делио само корак којим би изишао из есенцијализма - као што је то, нешто касније, експлиците учинио код нас Душан Бандић. Овај проблем, проблем интуитивног а не дефинисаног насловног појма науке којом се бави, етноса, толико је жуљио Миленка Филиповића да се он током целе своје каријере борио са њим, да би коначно одлучио да му посвети читаву једну студију, по свој прилици књигу.¹⁵⁾ Књига, наравно, није потребна да би се прекорачио јаз између есенцијализма и конструктивизма, већ само промена угла гледања која се може објаснити на свега неколико страна, као што је то урадио Душан Бандић у свом чланку „Етнос“.¹⁶⁾ Можемо нагађати, на основу чињенице да је Миленко Филиповић писао опширну *Теорију етноса*, да он тај корак у нову парадигму још није могао да направи, да је био запетљан у силна узалудна позитивистичка објашњења етноса која су захтевала читаву књигу, али ипак не можемо знати да ли би се можда у неком

12) О рукописној заоставштини Миленка Филиповића се испредају легенде и још није откривено шта се с њом десило.

13) Nikolaj Berdajev, *Carstvo duha i carstvo cesara*, IP Svetovi, Dobra vest, Novi Sad 1992, 65.

14) Milenko Filipović, „Savremena etnologija ili etnografija ...“, 146. и „Цвијићева антрополого-географска школа“, *Географски преглед*, I, Сарајево, 1957, 22.

15) Ђурђица Петровић, „О Миленку С. Филиповићу“, у књизи: Миленко С. Филиповић, *Човек међу људима*, избор и предговор Ђурђица Петровић, Српска књижевна задруга, коло LXXXIV, књ. 553, Београд 1991, 480.

16) Dušan Bandić, „Etnos“, у: Dušan Bandić, *Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko. Ogledi o narodnoj religiji*, 3. izd., Biblioteka XX vek, 69**, Beograd, 2008.

тренутку просветлио и изишао из тог подухвата са разумевањем симболичке природе овог појма коју је, без сумње, негде наслућивао.

У том смислу је употребљив пример његово формално одређење етноса, које гласи: „Један народ, као етнологска категорија, састоји се редовно од мањих етничких група разнога ранга“,¹⁷⁾ где одређује етнос као мању, неформалну групу него што је то народ који се одликује именом, државом и можда још неким другим одредницама. Пошто претпоставимо, дакле, да под народом подразумева нацију, као кад се каже Срби или Кинези – народ са државом - остаје да схватимо шта је мислио под речима „етнологска категорија“. То би могло да значи „у етничком смислу а не политичком“, што би онда, с једне стране, одредило народ и нацију као ознаке за мање-више исту емпиријску групу, али функционално битно друкчије појмове и, с друге стране, упућивало на народ као на најбројнији етнос који се састоји од мањих етничких група. Или би, пак, могло да значи да је народ искључиво научни, теоријски појам, који не постоји осим као термин у етнологији, као „етнологска категорија“, која се може употребити за две емпиријске стварности, чиме прави везу између два нивоа сложености и облика појимања реалности: оног који уједињује људе на културно-географској основи у етничке групе и оног који уједињује људе на политичко-историјској основи у државе. Вероватније ће бити да је имао на уму оно прво значење кад је написао да је народ етнологска категорија, али би се ипак требало замислити над двозначношћу ове његове тврдње и искористити је да осавременимо речи Миленка Филиповића и актуелизујемо његове ставове, претворивши етнос из тобож емпиријског појма нејасне садржине у вишенаменску теоријску алатку.

Видимо да је несвесно Миленко Филиповић био у приличној мери начисто с тим да етнос треба растеретити од некаквих демона, а ми смо, захваљујући код нас Душану Бандићу, видели како то растеређивање треба да изгледа и касније сазнали да се демон зове есенцијализам или научно веровање у онтолошку стварност етноса. То би значило да треба, поред осталог, раздвојити емпиријски садржај појма од оног идеолошког, поготово што је овај други историјски превазиђен. Мистичко-месијанску идеју етноса, која је послужила својој сврси уобличавања нације - прво српске па одмах за тим и југословенске - требало је музеологизовати као артефакт из националне историје и заменити новом динамичком силом

17) Milenko Filipović, „Savremena etnologija ili etnografija...“, 152.

у садржају овог појма који надаље треба да послужи као методска алатка за проучавање феномена народа. На овом послу се Миленко Филиповић заиста ангажовао током читавих четрдесетпет година свог научног рада, стављајући науку у службу бољег живота, радећи на познавању чињеница ради добробити народа али и унапређења науке о народу. Нема много значаја то што он сам није успео да направи тај квалитативни скок у конструктивистички приступ стварности и можда би било претерано очекивати да је урадио још и то. Сасвим је довољно за поштовање што је видео да су промене потребне и наслућивао у ком се правцу има да ради на развоју етнологије и појма етноса, да би они и даље омогућавали да, како смо напред цитирали Берђајева, служење народу буде истовремено његова стваралачка изградња.

Jelena Miljkovic-Matic

THE PROBLEM OF NATIONAL RESEARCHES: DEFINING ETHNOLOGY AND ETHNOS BY MILENKO S. FILIPOVIĆ

Summary

Milenko S. Filipović is an extinguished Serbian ethnologist from the first part of the XX century. He was trying to modernize his science field by questioning its tasks and basic terms, such as the term ethnos. This famous Serbian ethnologist contributed to development of national science from its obsolete position to better understanding and development of ethnology as scientific discipline.

Key words: Serbian ethnology, science on people, ethnos, ethnology, Milenko S. Filipović.

ЛИТЕРАТУРА

- Gordana Gorunović, „Pseudomarksizam i profunkcionalizam u srpskoj etnologiji: Kulišić vs. Filipović“, *Етноантрополошки проблеми*, н.с., год. 1., св. 2, 2006.
- Aleksandar A. Miljković, „O Sretenu Vukosavljeviću kao sociologu našeg sela“, *Sociološki pregled*, br. 1, god. IX, Beograd, 1975.
- Иван Ковачевић, „Из етнологије у антропологију“, у Иван Ковачевић, *Традиција модерног : Прилози историји савремене антропологије*, Етнолошка библиотека, књ. 20, Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета и Српски генеалогски центар, Београд 2006.

- Milenko Filipović, „Etnološki (etnografski) rad u Bosni i Hercegovini“, *Pregled – časopis za društvena pitanja*, 10, Sarajevo, oktobar, god. VII, knj. II, 1955.
- Milenko Filipović, „Savremena etnologija ili etnografija. Osvrt na članak Š. Kulišića: 'Antiistorizam funkcionalne škole u etnologiji'“, *Pregled – časopis za društvena pitanja*, 3-4, Sarajevo, mart-april, god. VIII, knj. I, 1956.
- Миленко Филиповић, „Двијићева антропогеографска школа“, *Географски преглед*, I, Сарајево 1957.
- Nikolaj Berdajev, *Carstvo duha i carstvo cesara*, IP Svetovi, Dobra vest, Novi Sad, 1992.
- Ђурђица Петровић, „О Миленку С. Филиповићу“, у књизи: Миленко С. Филиповић, *Човек међу људима*, избор и предговор Ђурђица Петровић, Српска књижевна задруга, коло LXXXIV, књ. 553, Београд, 1991.
- Dušan Bandić, „Ethnos“, у: Dušan Bandić, *Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko. Ogledi o narodnoj religiji*, 3. izd., Biblioteka XX vek, 69, Beograd, 2008.

Resume

Milenko S. Filipović was a prominent Serbian ethnologist, whose work stands at the crossroads in the course of the history of Serbian ethnology. Although he didn't take a step into the new constructivistic paradygm, he felt that a great change should have been introduced to Serbian ethnology anyway, so that it could remain the science considering peoples' interests, the national science. For, ethnology was transformed from the scientific justification of the national constitution to a science considering inner and outer problems of national culture and identity. Among other problems, Milenko Filipović dealt with the problem of defining the title term of ethnology, ethnos, which he tried to unload of its organic conceit so that it could be considered in a more free, symbolic sense. Although he didn't manage to modernize basic ethnological terms, nor the ethnology itself along with them to the extent he must have felt it necessary, we must still consider his work a significant effort towards improvement of the national science and modernizing its assumptions.

Овај рад је примљен 24. јула 2011. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 11. новембра 2011. године.